

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Тиллаходжаева Хуршида Джумаваевна

И. Каримов номли Тошкент давлат техника университети катта ўқитувчиси

НИКОҲ ШАРТНОМАСИНИ АМАЛГА КИРИТИЛИШ ТАРИХИ ИСТОРИЯ ВНЕДРЕНИЯ В ЖИЗНЬ БРАЧНОГО ДОГОВОРА

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг VI бобидаги оилавий муносабатларни тартибга солувчи янги институт, яъни никоҳ шартномаси, уни тузиш тартиби, шартнома мазмуни, уни ўзгартириш ва бекор қилиш тартиби ақс этган. Уни ёритишда “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”, никоҳ шартномасини амалга киритилиш тарихи, мусулмон ҳуқуқидаги тарихий манбалардан фойдаланилди. Хулоса ўрнида, ушбу институт биз ўйлаганчалик ёш эмас ва нафақат Ғарб давлатларида, балки Ўрта Осий давлатларида ҳам никоҳ шартномаси субъектлари (тарафлари) доирасини кенгайтириш мақсадга мувофиқ деган фикр илгари сурилади.

Калит сўзлари: Бирлашаган Миллатлар Ташкилоти, декларация, Оила Кодекси, оила, никоҳ шартномаси, Усманийлар империяси, Зартўштийлик, Авесто, Қуръони Карим, менталитет, ФХДЁ.

Бирлашаган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган, 30 моддадан иборат бўлган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг 16-моддасида балоғатга етган эркаклар ва аёллар ирки, миллати ва динига қараб бирон-бир чеклашсиз никоҳдан ўтиш ва ола қуриш ҳуқуқига эга эканликлари, уларнинг никоҳдан ўтаётганда ҳам, никоҳда бўлган вақтда ҳам ва никоҳ бекор қилинаётганда ҳам бир хил ҳуқуқлардан фойдаланишлари белгиланган. Ўзбекистон Республикаси

Оила кодексининг VI боби эр ва хотин мол-мулкининг шартномавий тартиби деб номланиб, ушбу бобда оилавий муносабатларни тартибга солувчи янги институт, яъни никоҳ шартномаси, уни тузиш тартиби, шартнома мазмуни, уни ўзгартириш ва бекор қилиш тартиби ўз ифодасини топган.

Умумий фикрга асосан никоҳ шартномасининг амалга киритилиши на замонавий ва на Америка ҳуқуқ тизимига тааллуқлидир. Бу ҳуқуқий институт биз ўйлаганчалик ёш эмас. Минг йиллар илгари қадимги Греция ва Римда турмуш қурадиган аёл ва эркак мулклари рўйхати кўрсатилган келишувни тузишган ва унда келажакда никоҳ давомида орттириладиган мулкларнинг мерос масаласини ҳам муҳокама қилишган. Бу ҳолат уятли ҳолат саналмаган ва мазкур ўзига хос “суғурта” христианлик дини кириб келгунга қадар амалиётга кенг тарқалган. Кейинги даврларда эса “муқаддас иттифок” номини олган никоҳ шартномасини тузиш ва тартибга солиш черков томонидан амалга оширилган. Англияда 1882 йилгача эр-хотин мулки умумий ҳуқуқ (common law) бўйича эркакка тегишли бўлган. Ҳаттоки, аёлнинг никоҳгача эгалигида бўлган мулклари ҳам никоҳдан сўнг эркакнинг эгалигига ўтган. XVII асрдан бошлаб капитализмнинг ривожланиши умумий ҳуқуқ ва ва мулк шакллари ўртасидаги қарама-қаршилиқларни келтириб чиқарган ва 1882 йилда Англия парламенти томонидан “Турмушга чиққан аёлларнинг мулки тўғрисида”ги қонун қабул қилинган.¹

Шу ўринда мусулмон давлатлари ҳуқуқий тизимида никоҳ –оила муносабатларининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида ҳам тўхталиб ўтиш лозим деб ҳисоблаймиз. Мусулмон ҳуқуқида оилавий муносабатлар “шахсий мақом ҳуқуқи” институтлари қаторида тартибга солинади. Даставвал мусулмон ҳуқуқида аёлларнинг оилавий муносабатлар доирасида муайян ҳуқуқларга эга бўлиши кўзга ташланмаган. Фақат 1915 йилга келиб, Усманийлар империяси султони томонидан иккита мазкур муносабатларга оид фармойиш қабул қилинган бўлиб, мазкур фармойишда аёлларга агар турмуш ўртоғи тузалмайдиган касалликка чалинган бўлса ёки оилани моддий таъминламаган ҳолда узоқ муддат уйида бўлмаса, суд орқали ажрашиш ҳуқуқини берган. 1917 йилда эса Усманийлар империясининг оила қонуни қабул қилинган бўлиб, у 157 моддадан иборат бўлган ва никоҳ ва уни бекор қилиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солган. Мусулмон давлатлари қонунчилигида никоҳ шартномасининг мақсади оила қуриш ва наслни давом эттириш деб белгиланган. Ироқ давлатининг оила қонунчилиги анча қаттиқроқ жавобгарликни белгилаган. 1978 йилда қабул қилинган 21-сонли қонунга кўра, никоҳни судда тузмаган эркак олти ойдан бир йилгача қамоқ ёхуд 300 динордан 1000 диноргача жарима тўлайди. Агар никоҳ бўла туриб,, шу йўл орқали яна никоҳ тузилса, уч йилдан беш йилгача қамоқ жазосига тортиш белгиланган.

Ўрта Осиё мамлакатлари, жумладан республикамизда никоҳ ва оила муносабатларининг шартномавий тартиботи ривожланиши мавжуд тарихий манбаларга асосланганда жуда узоқ тарихга эга эканлигини англаш мумкин. Мазкур тарихий манбалар орасида Зартдуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”, Ислом динининг асосий манбаси ҳисобланган “Қуръони Карим” ва туркий халқлар ҳаётига оид бўлган ёзма ёдгорликлар алоҳида аҳамият касб этади. Жумладан, Авестода оила ва турмуш масалалари юзасидан кўплаб қизиқарли маълумотлар мавжуд бўлиб, унда инсоннинг бурчи фақат ахлоқий қоидаларни ўзлаштириш ва

¹ Ф. Абдуазимов, С. Толипов. Никоҳ шартномаси оила мустақамлигининг гарови. Тошкент-2010й. 7 бет

уларга амал қилишдан иборат бўлмасдан, балки оилавий турмуш, яхши ёр ва фарзанд тўғрисида ҳам ўйлашдан иборат бўлиши аниқ ифода этилган.² Оила ва никоҳ масалаларини тартибга солишда Ислом дининг ўзига хос ўрни борлигини таъкидлаш жоиз. Мазкур диннинг муқаддас манбаси ҳисобланган Куръони Каримда эса эр ва хотининг бир-бирларидаги ҳақ-ҳуқуқлари, улар ўртасидаги никоҳнинг шартномавий тартиби юзасидан қатор маълумотлар баён қилинган.

Туркий халқлар тарихига оид ёзма ёдгорликларга эътибор берсак, муҳокама қилинаётган мавзу – никоҳ шартномасининг бундан минг йиллар илгари туркий халқлар орасида муомалада бўлганлигига гувоҳ бўлиш мумкин.

“1932 йилда Муғ тоғидан топилган нодир ҳужжатлар мажмуаси топилган бўлиб, улар орасида VII-VIII асрларга оид бўлган гувоҳномаси қайд этилган. Унда никоҳ ва оила шартлари, оилавий-мулкӣ муносабатлар, никоҳланаётган шахсларнинг ўзаро ва ҳар бирининг иккала томон қариндошлари билан муносабатлари, айниқса, куёвнинг келин қариндошлари олдидаги мажбуриятлари ҳақида қимматли тарихий маълумотлар мавжуд. “Ҳозирги Самарқандга яқин бўлган жойда никоҳ шартлари битилган қадимги ҳужжат топилган. Бу Муғ тоғидан топилган икки қисмдан иборат терига битилган никоҳ шартномасидир. Унда 710 йил 25 март куни Уттегин исмли турк йигити ва Дуғдғунча исмли қиз ўртасида никоҳ шартлари битилган. Ҳужжат ўша даврдаги ижтимоий вазият ва ҳуқуқ тизимини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Шартномада вакил ва гувоҳлар иштирокида томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ кўрсатиб ўтилган. Уттегин никоҳ давомида аёлини моддий жиҳатдан таъминлаши, унга сабабсиз қўл кўтармаслиги, ранжитмаслиги, яқинларини кўриб келиши учун руҳсат бериши сингари шартлар қўйилган. Ўз навбатида Дуғдғунча ҳам эрига итоат қилиши, унинг изнисиз уйдан кетиб қолмаслиги, уй ишларини бекамукўст бажариши кўрсатилган. Шунингдек, ҳужжатда эр-у-хотинлардан бири иккинчисининг розилигисиз никоҳ битиimini бузиш шартлар баён этилади. Жумладан, агар Уттегин Дуғдғунчанинг розилигисиз унинг устига уйланса, у вақтда Дуғдғунчага 30 динорий соғ кумуш драхма товон тўлаши ва уни на хотин ва на хизматкор сифатида тутиб турмай озод этиш шарт бўлган. Яна бошқа ҳужжат Уттегининг Дуғдғунчага қариндошларига берган васиқаси бўлиб, унда куёв қуйидаги шартларни ўз устига олгани баён этилади: “Чата бугундан бошлаб, келажакда, то абад менинг хотиним бўлиб қолади...Сенинг ва Митранинг иштирокида мажбурият оламан: уни сотмайман, қарз ҳисобига қулликка бермайман, бирор кимсага ҳимояга бермайман. Борди-ю, уни мендан тортиб олса, хўрласа, уни зиён-заҳматсиз сизларга жўнатаман. Чата ўзи кетишни хоҳласа ҳам, ... шу тариқа зиён-заҳматсиз жўнатаман ва соғ саломат топшираман. Агар топширмасам, у ҳолда ... тоза сифатли 100 динорий кумуш драхма тўлайман...”³ Қизиғи шундаки, ушбу ҳужжат ҳозирга кундаги юридик актларга ниҳоятда яқин келади. Хусусан никоҳ бекор қилинган тақдирда ҳам, эр ўз аёлига муайян миқдорда товон тўлаши лозимлиги кўрсатилган. Шунингдек ҳужжатда Уттегин ва Дуғдғунчадан туғилажак фарзандларининг ҳақ-ҳуқуқлари ҳақида ҳам батафсил маълумотлар келтирилган.

Юқорида мазмуни баён этилган иккита тарихий ҳужжатлардан бизнинг аждодларимиз ҳозирги замон ҳуқуқий тизимига хос бўлган шартномавий муносабатларни бундан 14-15 аср илгари амалга оширганликлари, шунингдек,

² Ўлдошев Ж. ва Ҳасанов С. Авестода ахлоқий-таълимий қарашлар. Т.Ўқитувчи. 1992, 21-бет).

³ Муҳаммаджонов А. Ўзбекистон тарихи. Дарслик. Т-2002, 41-бет.

шартномавий муносабатларнинг муҳим элементлари ҳисобланган шартнома тузишнинг эркинлиги, шартнома шартлари, шартнома предмети, шартнома юзасидан тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, шартномани бир томонлама бекор қилиш, шартнома мажбуриятларини бузишдан келиб чиқадиган мажбурият ва кафолати ўз даври учун адолатли тарзда белгилаб қўйилганлиги кўриниб туради.

Ғарбнинг кўплаб мамлакатлари қонунчилигида никоҳ шартномасини тузиш тўлалигича тан олинган бўлиб, умумий равишда никоҳ шартномасида эр-хотиннинг никоҳгача ва никоҳдан кейинги мулкӣ муносабатлари, баъзан эса никоҳ бекор қилинганда у ёки бу томонга мулкӣ тусдаги санкцияни қўллаш ҳолатлари назарда тутилади.

Республикамизда никоҳ шартномаси тузиш миқёси ҳозирда ўзининг кенг қамровига эга эмас. Чунки жамиятда ҳуқуқӣ нигилизм(ҳуқуқни, қонунни менсимаслик) ва аҳоли қатламларининг аксарият қисмида никоҳ шартномасининг тузилиши эа ва хотиннинг бир-бирига ишонмаслигидан далолат бериши ҳақидаги нотўғри тушунча мавжуд бўлиб, бу тоифа одамлар ҳақи равишда –“Бўлажак эр ва хотин ўз ҳаётини ишончсизликдан бошлаши мумкинми?” – деган саволни ўртага қўйишади ёки бўлмаса-“бундай шартноманинг тузилиши эр-хотин ўртасида муҳаббат ва ҳурмат туйғулари йўқлигидан далолат берадику!” мазмунидаги эътирозни илгари суришади. Юқорида никоҳ шартномасига нисбатан билдирилган эътирозли фикрларга қўшилиш жуда қийин. Чунки эр-хотин ўртасидаги муҳаббат ва ҳурмат туйғуларининг ўзи уларни мазкур шартномани тузишга ундайди ва бу нарса уларнинг муносабатларига ҳеч қандай шартнома соя сола олмайди. Бир сўз билан айтганда, никоҳ шартномаси оила мустақамлигининг гарови, уни ҳуқуқӣ жиҳатдан суғурталаш сифатида намоён бўлади. Лекин никоҳ шартномасини тузиш орқали амалиётда энг кўп учрайдиган уй-жой ва мол-мулк низолари ҳамда ажралишлар миқдорини камайтиришга эришиш натижалари билан солиштирилганда никоҳ шартномаси тузишни амалиётга кенг жалб қилиш энг тўғри йўл экандиги ҳақидаги хулосага келиш мумкин.

Фикримизча, никоҳ шартномасини тузишга келишиш авваламбор эр ва хотиннинг ҳуқуқӣ, руҳӣ ва эстетик жиҳатдан баркамоллигига боғлиқдир. Мазкур шартномани тузишнинг нима зарурати бор деган саволга эса қуйидагича жавоб бериш мумкин:биринчидан, мазкур шартномани тузиш орқали эр-хотин мулкӣ ҳуқуқларининг ҳимояси кафолатини таъминлайди.

Иккинчидан, никоҳ шартномасининг тузилиши никоҳ бекор қилингандан кейин ҳам собиқ эр-хотинлар ўртасида самимий муносабатларни сақлаб қолишда муҳим роль ўйнайди. Статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсак, республика миқёсида мустақилликнинг дастлабки йилларида: 1991 йилда 286,2минг, 1992 йилда 234,1минг,1993 йилда 223,0 минг қайд этилган бўлса, ⁴сўнгги йилларда 2006 йил давомида 208,5 минг, 2007 йилда эса 254,2мингта никоҳ қайд этилганлигига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Жумладан,2006 йилда 16,2 минг никоҳ бекор қилинган бўлса, 2007 йилда бу кўрсаткич 18,2 мингни ташкил этган⁵. Демак, бир йилда республика аҳолиси ўртасида никоҳнинг бекор қилиниши билан боғлиқ ҳолда вужудга келган мулкӣ низоларнинг доираси кенгайганлигидан далолат бериб, бу ҳолат жамиятимиз учун ҳали янги бўлган ва барча аҳоли қатламлари учун бирдек тушунарли бўлмаган никоҳ шартномаси институтини илмий таҳлил қилиш заруратини келтириб чиқаради.

⁴ Отаҳўжаев Ф ва Юлдашева Ш. Оила ҳуқуқи.Дарслик.Т.2009, 93 бет.

⁵ “Ўзбекистан в цифрах”, издательство Госкомстат,2008г,стр 39.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, Ўрта Осиё халқлари, жумладан ўзбек халқи менталитети (руҳияти)дан келиб чиқиб, никоҳ шартномаси субъектлари (тарафлари) доирасини кенгайтириш мақсадга мувофиқ деган фикрдамиз. Чунки ўзбек оиласида келин асосан куёвнинг ота-онасининг уйида яшайди ва ушбу уйда рўзғор юритади, яъни келин кириб яшайдиган уй қайнота ёки қайнонанинг номида бўлади. Шунингдек, ФХДЁ бўлимида никоҳни қайд қилишни сўраб келаётганлар учун маълумот тариқасида никоҳ шартномаси намуналари кўргазмасининг жорий қилдиниши, мазкур бўлимларда анкета сўровларини ташкил қилиш ва босқичма-босқич тарзда никоҳ шартномасини амалиётга киритиш бугунги кундаги долзарб вазифа бўлиб кўринади. Дарвоқе, миллий қонунчиликда никоҳ шартномасини нотариал тартибда расмийлаштирганлик учун давлат фойдасига ундириладиган давлат божи миқдори юзасидан аниқ ставка (таъриф) белгиланмаганлигига эътибор қаратиш лозим! Масалан, Россия Федерацияси Солиқ кодекси II қисми 333.24-моддасининг 10-бандига асосан никоҳ шартномасини тасдиқлаганлик учун давлат фойдасига қатъий суммада-500 рубль миқдорида давлат божи ундирилиш белгиланган.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Абдуазимов Ф., Толипов С. Никоҳ шартномаси оила мустаҳкамлигининг гарови. Тошкент-2010й. 7 бет
2. Йўлдошев Ж. ва Ҳасанов С. Авестода ахлоқий-таълимий қарашлар. Т. Ўқитувчи. 1992, 21-бет
3. Мухаммаджонов А. Ўзбекистон тарихи. Дарслик. Т-2002, 41-бет.
4. Отахўжаев Ф ва Юлдашева Ш. Оила ҳуқуқи. Дарслик. Т. 2009, 93 бет.
5. “Ўзбекистан в цифрах”, издательство Госкомстат, 2008 г, стр 39.